

Rifat Aličković

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

alickovic00rifat@gmail.com

UDK / UDC 316.42

Pregledni naučni rad / Scientific review article

Primljeno / Received: 26. 12. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 11. 04. 2025.

RITZEROVA MEKDONALDIZACIJA DRUŠTVA: POMRAČENJE UMA, RACIONALNOST I DEHUMANIZACIJA SAVREMENOG SVIJETA

RITZER'S MCDONALDIZATION OF SOCIETY: ECLIPSE OF REASON, RATIONALITY AND DEHUMANIZATION OF THE CONTEMPORARY WORLD

Sažetak

Mekdonaldizacija društva jeste proces kojim načela funkcionisanja McDonalds restorana postaju načela funkcionisanja društva – obrazovanja, politike, zdravstva, administracije, pravosuđa itd. Ta načela su: učinkovitost, isplativost, predvidljivost i kontrola. Ritzerovo polazište u analizi je bilo moderno američko društvo, premda je konstatovao kako je to proces koji polahko zahvata cijeli svijet. Mekdonaldizacija, dakako, nije unikatan svjetski fenomen – on je ishod dugog procesa modernizacije. Osnovna značajka tog procesa jeste transformacija pri čemu je objektivni um – uvjerenje da svijetom vlada Um koji regulira kako društvena tako i prirodna zbivanja – potisnut tako da primat sada preuzima subjektivni um – um koji se striktno tiče kalkulacije koristi, vjerovatnoće i lične dobrobiti. Ako je nekoć svrha pojedinca bila da sopstveni razum dovede do korespondencije sa objektivnim redom i potčini mu se, usljed nemogućnosti da se konceptualizira takva jedna objektivnost, sada je njegov cilj uspostaviti vlastite standarde ponašanja i ciljeve do kojih će utilitarnim kalkulusom najbrže doći. Takva jedna sveopšta orijentacija uslovlila je i institucionalnu arhitekturu moderne civilizacije pri čemu je paradigmatički model takvog društva, i njemu svojstvene racionalizacije, birokratija – a za Ritzera je to McDonalds. Premda i sam Ritzer zapaža izvjesne prednosti ovog procesa, ipak su njegove loše strane te koje ultimativno konotiraju ovaj proces kao nešto zabrinjavajuće i potencijalno dehumanizirajuće.

Ključne riječi: *pomračenje uma, mekdonaldizacija društva, iracionalnost racionalnosti, dehumanizacija, birokratija*

Summary

The McDonalldization of society is the process by which the principles governing the operation of McDonald's restaurants become the principles guiding the functioning of society—education, politics, healthcare, administration, judiciary etc. These principles are efficiency, calculability, predictability, and control. Ritzer's analysis begins with modern American society, though he notes that this is a process gradually encompassing the entire world. McDonalldization is not a unique global phenomenon – it is the outcome of a long process of modernization. The central feature of this process is a transformation in which objective reason—the belief that the world is governed by Reason regulating both social and natural phenomena—has been substituted by subjective reason - which is strictly concerned with calculations of utility, probability, and personal benefit. If in the past, an individual's goal was to align their reason with the objective order and submit to it, now, due to the inability to conceptualize such objectivity, the goal is to establish personal standards of behavior and goals achieved through utilitarian calculation. This overall orientation has shaped the institutional architecture of modern civilization, where the paradigmatic model of such a society, characterized by its inherent rationalization, is bureaucracy – but for Ritzer, it's McDonald's. While Ritzer acknowledges certain advantages of this process, it is ultimately the negative aspects that characterize this phenomenon as concerning and potentially dehumanizing.

Keywords: *eclipse of reason, McDonalldization of society, irrationality of rationality, dehumanisation, bureaucracy*

Uvod

Rad „Ritzerova mekdonaldizacija društva: Pomračenje uma, racionalnost i dehumanizacija savremenog svijeta“ predstavlja pokušaj uspostavljanja logičke veze između konceptata objektivnog/subjektivnog uma, obrađenog u knjizi *Pomračenje uma*¹ – Horkheimer (2004), i Ritzerove ideje „mekdonaldizacije“ društva (*Mekdonaldizacija društva* (1999)). Utemeljenje takve nakane nalazi se u činjenici da mekdonaldizirano društvo – društvo koje je vođeno principima učinkovitosti, isplativosti, predvidljivosti i kontrole – logički slijedi iz upravo onih fenomena koji su obrađeni kod Horkheimera (2004) – dominacija subjektivnog uma – onoga koji se bavi kalkulacijama koristi i efikasnosti – spram objektivnog uma – percepcije objektivnog reda i zakona prirode i društva. Značaj ove teme ogleda se u činjenici da razumijevanjem pretpostavki koji su doveli do stvaranja mekdonaldizirane stvarnosti oštremo svoje kritičko sjećivo i dublje razumijevamo stvarnost u kojoj se nedvojbeno nalazimo. Time stvaramo sve neophodne pretpostavke

1 „Eclipse of reason“. Preveo autor.

predviđanja budućeg, ali i transcendencije sadašnjeg stanja – budući da takva stvarnost sa sobom nosi, a što će se u radu pokazati, dehumanizirajući potencijal, ali i potencijal vlastite negacije.

Osnovni uvid iz ove teme mogao bi se ilustrovati na sljedeći način: mekdonaldizirana stvarnost prijeti da u potpunosti zaniječe ljudskost kao takvu, i da je podredi perpetuiranju sistema koji ide ka sopstvenoj destruktiji. Već su Horkheimer i Adorno (1989) u *Dijalektici prosvjetiteljstva* ukazali na regresivni potencijal moderne civilizacije i na činjenicu da ono čime se moderno vrijeme najviše ponosilo – naime, progresom – zapravo je krivac trenutnog stanja, a Ulrich Bek (2001) je u *Rizičnom društvu* pokazao kako živimo u društvu koje neprestanim rastom – progresom – kreira sve veće i opasnije rizike. Na tragovima tih kretanja dopijeva i „mekdonaldizirano“ društvo koje je zapravo paradigma racionalizirane i birokratizirane stvarnosti. Ta stvarnost je stvarnost kvantuma: izraz težnje da se sve pretvori u brojku i preciznim matematičkim postupcima kontroliše. U takvoj stvarnosti, priči o ljudskosti mjesta nema – samo ukoliko nije kvantifikabilna.

Ovim radom se želi obraditi teza da je mekdonaldizirano društvo, i u njemu pomračeni um, rezultat višestoljetnog hoda historijskih zbivanja, i da je osviješćivanje tih procesa prvi korak u izgradnji kapaciteta za njegovo prevazilaženje.

Šta je mekdonaldizirano društvo?

Mekdonaldizacija društva se može jednostavno odrediti kao: „proces[om] po kojem načela fast-food restorana prevladavaju sve većim brojem segmenata američkog društva, šireći se i na ostatak svijeta“ (1999, str. 15). Međutim, o kojim načelima je tačno riječ? Ritzer (1999) navodi učinkovitost, isplativost, predvidljivost i kontrolu. Učinkovitost se očituje u najoptimalnoj metodi stizanja do određenog cilja. Da li je u pitanju restoran brze hrane, visokoškolsko obrazovanje, automehaničarska radionica, opština itd. nebitno je, stoga što načelo učinkovitosti nalazi plodno tlo bilo gdje. Isplativost se, s druge strane, odnosi na ekonomski aspekt. Odnosno, tiče se kvantitativnog dijela (cijene npr.) i ponuđenih usluga. Ako je moguće pribaviti što više dobara uz što manje uložених resursa, ili ako možemo proizvesti i prodati više, a da uložimo manje – zadovoljili smo ovo načelo. Predvidljivost je svojevrsna garancija da u procesu vršenja neke usluge neće doći do nepredviđenih situacija koje bi podrile temelj same interakcije. Drugim riječima, načelo potvrđuje pretpostavku da postoji kontinuitet između onoga što se dešavalo u prošlosti i onoga što će se dešavati u budućnosti. I na koncu, kontrola se odnosi

na upravljanje procesima. Humanom tehnologijom upravljaju ljudi, a nehumana tehnologija upravlja ljudima.

Osnovna karakteristika mekdonaldiziranog društva jeste transformacija kvaliteta u kvantitet. Ritzer (1999) navodi brojne primjere za to. Da mladi čovjek modernog doba nije imao dodira sa testovima „na zaokruživanje“, nemoguća je situacija. Premda njihova prednost leži u lakhoći ocjenjivanja i izlaganja rezultata, zanemaruje se pitanje o tome da li je znanje suštinski moguće pretvoriti u brojku i tako procijeniti ishode učenja. Isto tako, broj je postao sakramentom kada je pitanju poslovanje i ugled neke visokoškolske ustanove. Rang fakulteta i broj upisanih studenata je presudan. Takva orijentacija seže do takvih razmjera da se nerijetko akademski kadar – studenti i profesori – kvantificiraju i bivaju objektom kalkulacija i raznoraznih procjena. Izvrstan profesor/student sa svim njegovim/njenim kognitivnim, karakternim i konativnim kvalitetima svodi se na broj i kao takav služi u trgovini simboličkim kapitalom: pohvaliti se studentima sa x-prosjekom ili profesorom sa x-brojem radova i/ili citiranja postao je bitan segment razvijanja ugleda institucije – a samim tim i poslovanja.

Intelektualne pretpostavke mekdonaldiziranog društva

Da bismo bolje shvatili kako smo došli u situaciju da govorimo o mekdonaldiziranom društvu, potrebno je napraviti decidan historijski pregled. Tako ćemo jasnije vidjeti razvojne tokove onih ideja koje su oblikovale današnje društvo. Tek analizom historijske geneze bilo kojih ideja možemo stvoriti uslove da ono što konkretno razmatramo bude zapravo logička posljedica, ili krajnji rezultat, svih prethodećih historijskih tokova.

Aksijalna revolucija i antička Grčka: rađanje novog Čovjeka

Negdje oko 800. godine pr. Hr. nastat će nešto što se naziva „aksijalni period“ (Jaspers, 1965). U ovom periodu dolazi do najznačajnije revolucije u mišljenju.

„...čovjek postaje svjestan Bića kao cjeline, sebe i svojih ograničenja. Doživljava teror svijeta i svoju bespomoćnost. Postavlja radikalna pitanja. Oči u oči s prazninom teži oslobođenju i otkupljenju. Svjesno prepoznajući svoje granice, postavlja sebi najviše ciljeve. Doživljava apsolutnost u dubinama sopstva i lucidnost transcendentnog“² (Jaspers, 1965, str. 2).

2 „What is new about this age, in all three areas of the world, is that man becomes conscious of Being as a whole, of himself and his limitations. He experiences the terror of the world

Za vrijeme aksijalnog perioda, ili tzv. aksijalne revolucije:

„...Konfucije i Lao-Ce pojavili su se u Kini; Indija je doživjela stvaranje Upanišada i pojavu Bude; Zaratustra se pojavio u Perziji i postavio temelje zoroastrizma, koji je svijet vidio kao bojno polje između kosmičkih sila dobra i zla; a u Svetoj zemlji pojavili su se hebrejski proroci, propovedajući novi odnos između Boga i njegovog stvaranja“³ (Lachman, 2017, str. 10).

Ova revolucija u mišljenju i samosvijesti usloвила je rađanje onoga što će se u Antičkoj Grčkoj nazvati filozofijom. Međutim, ta filozofija se nije razumijevala modernim predrasudama po kojima je ona samo besmislena tlapnja i teoretisanje, već je bila pojmljena u duhu njezinog transformativnog potencijala – kako teoretskog tako i praktičnog – što znači da nije bila samo oružje razumijevanja svijeta, već i njegovog mijenjanja.

Kada mislimo unutar ovog okvira razumijevanja svijeta počinjemo sebe doživljavati kao slobodna bića, bića sposobna za nesputanu misao i samoodređenje, bića koja po prvi put imaju jasan cilj i metod njegovog dostizanja: izdizanje iznad svijeta laži, obmana i životinjskih uživanja i prelazak u domen „onog“ svijeta, svijeta onakvog kakav ga vidi i živi racionalan, uman i trezven čovjek, a metod je analiza sopstvenih misli, rasprava, poređenje, diskusija, dijalektika itd. Vrijednost takvog čovjeka se ne ocjenjuje više sposobnošću uklapanja sa svijetom, već mogućnošću njegovog transcendiranja.

U Antičkoj Grčkoj razvija se matematika i geometrija, nastaje filozofija i nastaje logika. Ljudi kreću proučavati apstraktne ideje, kreću postulirati zakone kretanja svijeta, zakone ljudskog ponašanja, etiku, moral, pa čak i zakonitosti životinjskog svijeta. Međutim čemu sve to? Poenta leži upravo u transformativnom potencijalu svih navedenih nastojanja. Ukoliko imamo bolju i komprehenzivniju sliku svijeta – kako on funkcioniše, po kojim zakonima fizike i matematike, kako se ljudi ponašaju, kako se smjenjuju godišnja doba i kako i kada rađa bilje i plodovi, kako se ponašaju i pitome životinje, kako voditi argumentovanu raspravu sa ljudima – utoliko će nam lakše biti da spoznamo „istinu“, a spoznavanje istine nas vodi u sferu

and his own powerlessness. He asks radical questions. Face to face with the void he strives for liberation and redemption. By consciously recognising his limits he sets himself the highest goals. He experiences absoluteness in the depths of selfhood and in the lucidity of transcendence.“

3 „Confucius and Lao-Tse appeared in China; India saw the creation of the Upanishads and the appearance of the Buddha; Zoroaster emerged in Persia and laid the groundwork of Zoroastrianism, which saw the world as a battleground between the cosmic forces of good and evil; and in the Holy Lands, the Hebrew prophets arose, preaching a new relationship between God and his creation.“

„drugog“, „pravog“, „boljeg“ i „lagodnijeg“ svijeta. Dakle, tek se unutar ove koncepcije svijeta obrazuje pojam vrline i pojam slobode, i tek se u svjetlu ove koncepcije daje smisao tim pojmovima. Čovjek vrline je onaj čovjek koji je kultivisao svoj karakter na onaj način koji mu omogućava stupanje u kontakt sa „stvarnošću“, a istovremeno i prevazilaženje ovog „svakidašnjeg“, blatnjavog svijeta. Temeljna pretpostavka koja mora biti zadovoljena u tom nastojanju jeste sloboda: tek se slobodan čovjek može otisnuti na putovanje samotranscendiranja i stupanja u kontakt sa višom stvarnošću.

Premda su se Grci bavili onim što bi mi danas nazvali prirodnim naukama, ipak nisu bili ekvivalentni današnjim, dominantno ateističkim, naučnicima i njihovom skeptičnom stavu. Naime, većina Grčkih mislilaca se bavila pitanjima počela svega, odnosno pitanjem šta je uzrok svemu. Dakako, različiti mislioci su dolazili do različitih odgovora, ali dijelili su opću saglasnost glede uopšte postojanja nečega što se može nazvati prvim početlom. Tako na primjer za Talesa je sve voda, za Anaksimena je to zrak, za Pitagoru broj itd. (Kalin, 1973). Značaj ovoga postaje jasniji kada uvidimo da je time osiguran osnov onoga što će se kasnije nazvati „objektivni um“. Solonovim i Klistenovim reformama u Antičkoj Grčkoj dešavaju se brojna društvena previranja. Ona su uslovia relativnost pravnih odredbi i pitanja odnosa tradicionalnih običaja i savremenog svjetonazora. Također je uslovalo i povratak čovjeku i pitanju vrline. Ovo je doba Kalin (1973) označio kao antropološko doba grčke filozofije. Premda je izvršen taj zaokret prema čovjeku, nije se izgubilo iz uma pitanje počela i objektivnih principa koji suvereno vladaju univerzumom.

Srednjovjekovna filozofija i renesansa: ukorjenjivanje Čovjeka

Nekoliko stoljeća kasnije, u Palestini, ponajprije u židovskoj zajednici, javlja se hrišćanstvo. Socio-historijski gledano, hrišćanstvo se javlja baš u vrijeme velikih previranja.

„Širenju kršćanstva pridonijele su i političke prilike tadašnjeg vremena. Rimsko carstvo bilo je i suviše zaposleno borbom s provincijama i obranom granica od napada drugih naroda, pa je popuštalo novoj vjeri, jer mu je ona preko svojih organizacija mogla i pomoći...“ (Bošnjak, 1983, str. 69).

Premda je hrišćanstvo generalno imalo negativan stav prema filozofiji, ipak se kroz rad izvjesnih hrišćanskih mislilaca naglašava uloga filozofije kao oružja u odbrani hrišćanskih dogmatskih uvjerenja. U ovom periodu srednjovjekovlje otpočinje proces prihvatanja antičkih nauka. Tako će i Windelband (1978, str. 308) reći: „Crkva je u prvom redu zato bila dorasla velikoj zadaći, da preuzme

intelektualni odgoj evropskih naroda..." Nerijetko su se koristile tekovine antičke filozofije u kombinaciji sa teološkim uvidima kako bi se razvili posebni sistemi mišljenja koji trebaju da objasne osnovnu logiku, jezik i počelo svega, a da je pritom u saglasnosti sa dogmatskim učenjima.

Za period srednjovjekovlja bila je značajna rasprava o univerzalijama. Naime, raspravljalo se o tome da li opći pojmovi postoje kao takvi (realizam) ili su oni pak samo imena, oznake za općenitost (nominalizam; *nomen-ime*). Jasno je da su dogmatski orijentirani hrišćani pretežno zastupali realističko gledište. To je išlo dotle da su se nominalisti kažnjavali i zatvarali (npr. William Ockham), budući da su udarali na dogmatske postavke hrišćanstva. Međutim, društveno-političkim previranjima i negativnim reakcijama na Crkvenu politiku, uz rast racionalno-empirističke orijentacije u filozofiji, nominalizam postaje dominantno gledište, a vjera u Boga se situira u sferu volje – a ne u sferu razuma kako je nekoć bilo. Ovim se označava i prestanak skolastike. Značaj ovoga se odražava u sljedećem:

„Prestanak skolastike bio je početak oslobađanja čovjeka od apsolutne vladavine crkve i njene dogmatike. Religiozni sadržaj vjerovanja je i dalje ostao, ali je pored njega već bilo moguće nešto samostalnije misliti i istraživati postojanje svijeta i prirode“ (Bošnjak, 1983, str. 117).

Otprilike u 15. i 16. stoljeću javlja se renesansa. Tlo za dolazak socio-političkog i filozofskog preporoda u ovom periodu osigurala je nadasve iskvarenost Crkve koja je uslovlila nepovjerenje i revolt običnog građanstva; u ovom periodu su se, dalje, dešavala razna otkrića (Amerike, put oko rta dobre nade, put oko svijeta itd.), ali i borbe; isto tako, „naturalna privreda feudalnog sustava, a s njom i moć plemstva u ono je vrijeme već uvelike narušena“ (Kalin, 1973, str. 83). Svi ovi događaji su doveli do strastvenog oponiranja skolastici i starim kategorijama misli. Sada je glavna preokupacija bila izgradnja novog čovjeka i njegovog situiranja u novu, od crkve oslobođenu, situaciju vremena. Također, u ovom periodu dolazi do okretanja antičkoj filozofiji i njihovog ponovnog čitanja i iskorištavanja u svrhe pružanja novih temelja ljudskosti. Schmitt (2012) će konstatovati kako je taj okret zapravo okret helenističkoj filozofiji – tačnije, stoicizmu, epikureizmu te skepticizmu.

„Helenizam je upravo razdoblje procvata specijalnih znanosti, unapređenja znanstvenoistraživačkih postupaka indukcije, hipoteze i eksperimenta, istaknutih dostignuća u matematici (Heron, Euklid), fizici (Arhimed), geografiji (Eratosten), astronomiji (Ptolomej i Hiparh)..." (Kalin, 1973, str. 52).

Pored prirodno-znanstvene orijentacije renesanse, glavno nastojanje je bilo u znaku ponovnog uspostavljanja Čovjeka – njegovog identiteta i pretpostavki. Osnovna odlika renesanse zato se može sažeti u pojmu „humanizam“.

„Ustvari radilo se na tome da se sve svede na puko ljudske razmjere, da se apstrahira od svakog poimanja nekog višeg poretka i, simbolički rečeno, da se skrene pogleda s neba u ime osvajanja zemlje“ (Guenon, 2005, str. 30).

Čovjek je sada bio u stanju da odabere sopstveni put i nisu mu prepreku predstavljala dogmatska ograničenja, zbog kojih su mnogi stradali – dovoljno je spomenuti Đordana Brunu za ove svrhe (Lachman, 2017). Za Kalina (1973) ovo doba je i doba vjerskog preporoda. Možda i najvažniji događaj u renesansi je reformacija Martina Lutera. Naime, on je započeo protest protiv korumpirane crkve i ideje da je ljudima potreban tumač religije. Do tada, biblija se čitala na izvornom jeziku i nije bilo uopšte pomena ideji da se prevede na jezik „mase“. No, sada inicijativama Martina Lutera dolazi do upravo toga: biblija se prevodi na njemački jezik i distribuira se širim narodnim masama. Značaj ovoga ne leži tek u pukoj dostupnosti biblije široj narodnoj masi, već u implicitnoj pretpostavci toga: da ljudi ne trebaju nikakvog posrednika između njih i Boga. Sada se čovjek ne mora jadati crkvenim službenicima u nadi da će oni svojim posredništvom donijeti neko razrješenje situacije, već je dovoljno da se čovjek sam bez ikakvog kanala obrati Bogu. Ovo je u suštini začetak individualizma, koji će se uskoro pokazati kao bitan činilac modernih vremena.

(Post)Modernost: fluidni Čovjek

Naredni, i za nas najbitniji, period u historiji je poznat kao period modernosti. Giddens (1998) će reći da je modernost oblik društveno-političkog života i organizacije koji se javio u Evropi u 17. stoljeću. Premda će Schmitt (2012) u određenju geneze modernosti, koristeći se kriterijem razvitka svijesti o posebnosti, predložiti tezu da se „moderni“ čovjek zapravo prvo javio u Antičkoj Grčkoj, za potrebe rada držat ćemo se teze koju je predložio Giddens (1998), koja svakako da ima svoje uporište.

Razlog zbog kojeg dolazi do temeljitog preobražaja društva u ovom periodu jeste razvoj nauke i posljedično opadanje značaja religije i njoj svojstvene metafizike. Sa Njutnom, Galileom, Kopernikom, Keplerom, dolazimo do potpuno novih i revolucionarnih spoznaja u vezi operiranja univerzuma. Njihovi naučni uvidi su dodatno ojačali sumnju u legitimnost religije i misao da je njezina metafizika zapravo samo priča. Uspjeh nauke uslovio je iznalaženje novih modusa istraživanja i dolaženja do spoznaja. Više nije

dostatno bilo tek špekulativno mišljenje – trebalo ga je testirati u praksi. Početak ovog razdoblja se zato može označiti i sa sintagmom „problem metode“. Na tom će se tragu i u toj želji Francis Bacon usprotiviti zabludama u mišljenju (većine) ljudi – idolima – koje stoje na putu iskustvene, *induktivne*, metode traženja znanja (Kalin, 1973). „Modernistička misao smatra da ljudska bića pripadaju svijetu kojim upravljaju prirodni zakoni koje um može otkriti, te da i on sam djeluje po njima“ (Turen, 2007, str. 44). Ova teza bi se mogla odrediti kao, barem dio, temeljne postavke modernosti. Priča o Bogu i duhovnim kvalitetima pada u vodu – do izražaja sada dolazi pitanje prirodnih i društvenih zakona koji se mogu otkriti naučnim metodom. Ovo će, uostalom, Lachman (2017) nazvati „novim načinom znanja“ – naime, nauka. Međutim, ovdje se javlja problem – dakako, egzistencijalni. Ako znamo da je religija uspostavljala vezu između čovjeka i Transcendentnog, odnosno da je vezala onu nematerijalnu kvalitetu svojstvenu čovjeku (duša) sa vječnim i nepromjenjivim Onostranim, i ako znamo da je čovjek crpio svoju autentičnost i identitet upravo kroz tu čvrstu vezu, kako onda osigurati tu ontološku izvjesnost u uvjetima kada se religija i Bog negira i kada se čovjek svodi tek na puku kolekciju atoma? Ovu ćemo postavku poduprijeti Lachmanovom (2017) opaskom, uzimajući Pitagoru, kojeg smo maločas spominjali, i njegovo viđenje brojeva kao polazište, kako je sada broj, koji je nekoć bio obdaren mističnim kvalitetima, sada postao jedinica mjere, puki kvantitet. Na ovaj način je takoreći u potpunosti očišćena unutrašnjost čovjeka. Ono što je ostalo bila je materijalna vanjština koja je podložna zakonima prirode – koje je nauka tako žurno otkrivala. Sada je možda jasno odakle tolika preokupacija ovladavanja prirodom i odakle toliko fokusa na kvantitet, i to zašto broj uživa toliki prestiž spram, recimo, osjećaja – kojem se uostalom romantizam želio vratiti. Ovo je u suštini bio „trijumf uma“; željno očekivanog nakon silnih stoljeća dogme i mraka. Premda je značaj religije – prevashodno hrišćanstva – opao, i dalje su se održavale ideje metafizike. Dekart će govoriti o logičkom izvođenju božanskog postojanja, Leibniz o samodjelatnim monadama, Spinoza o supstancijama koje su sebi uzrok, Volter će zastupati deističko gledište itd. Ovdje u principu vidimo da je zvanično došlo do razlaza za onim što je bilo hrišćanstvo i Hristov nauk, ali se istovremeno željelo dati novo uporište za čovjeka, uporište koje neće biti u znaku nekog onostranog autoriteta koji se objavom otkriva, već uporište koje se može razumom, svako za sebe, otkriti i po tome živjeti. Zato će Turen (2007) reći da je modernistička ideologija tog doba zapravo posljednji oblik vjerovanja u jedinstvo čovjeka i prirode.

Svi ovi tokovi su indikativni kada je u pitanju ljudski, individualni, razvoj i samorazumijevanje. Opadanjem značaja objavljene religije nameće se pitanje moralnosti i ispravnog ponašanja. Sada kada je čovjek manje ovisan o

apsolutnim standardima, kazat će Horkheimer (2004), baca se fokus na sopstvene. Nekoć su lične kalkulacije ciljeva i sredstava bile u korelaciji sa objektivnom istinom, a sada postaju stvar zadovoljenja principa užitka. To će se odraziti i na kulturološkom planu, gdje se tvrdi kako svaka kultura ima sopstveni moral i moralne standarde – kulturni relativizam – te da nijedna kultura, načelno, nema pravo nametati svoj pogled na svijet drugoj. Pokazat će se da će ovo biti temelj ideološke, kolonizatorske aktivnosti koje razumijeva kulturu u kojoj je nastao kao superiornu, i samim tim predodređenu da se nametne ostalim.

Epoha u kojoj je došlo do odlučnog odbacivanja pretpostavki modernosti možemo nazvati „postmodernizmom“. Naime, iskustva Prvog i Drugog svjetskog rata do kraja su pobili tezu, toliko čvrsto njegovanu u modernosti, kako čovječanstvo neprestano ide ka Boljem. Svi narativi koji su donedavno uživali veliku pažnju i povjerenje – od hrišćanskog iskupljenja čovječanstva, marksističke utopijske vizije društva, do scijentističke iluzije – pokazali su se nedostatnim do čovječanstvo povedu u bolja vremena. Sav humanistički prizvuk ovih narativa nestao je u pojavi svjetskih ratova i neslučenih stradanja. Stoga je osnovna teza postmodernizma nepovjerenje prema svim narativima koji su bitno teleološki – tzv. metanarativi. Dodatni čimbenik ovom nepovjerenju je i uvid u nemogućnost velikih naracija da jednom za svagda riješe problem metafizike Čovjeka. Sada kada nema velike priče koja će obujmiti čovjekovu bit i pružiti mu plauzibilan put života, priča gubi svoje utemeljenje i legitimnost. Te priče su sada diskursi. Oni ne predstavljaju vjerodostojan odraz objektivne stvarnosti, jer se ta stvarnost sada tvori diskursnim relacijama i međudnosom. Samim tim se i pitanje ljudske prirode shvata iz perspektive diskursne konstrukcije, pa tako priča o identitetu i svrsi postojanja biva označena kao tek jedan u nizu diskursa o čovjeku, koji ovisi o perspektivi i pretpostavkama – što implicira relativnost sadržaja diskursa s obzirom na tačku posmatranja.

„Posljedično, postmodernim Teoretičarima, ideja autonomne individue je uglavnom mit. Individua, kao i sve drugo, produkt je moćnih diskursa i kulturalno konstruiranog znanja. Jednako tako, koncept univerzalnog – da li biološki univerzalnog u vezi ljudske prirode; ili etički univerzalnog, kao jednaka prava, slobode i prilike za sve individue bez obzira na klasu, rasu, rod i seksualnost – u najboljem slučaju je naivan. U najgorem, to je tek puko vježbanje u znanju moći, pokušaj osnaživanja dominantnih diskursa na sve.“⁴ (Pluckrose i Lindsay, 2020, str. 40).

4 „Consequently, to postmodern Theorists, the notion of the autonomous individual is largely a myth. The individual, like everything else, is a product of powerful discourses and

U ovim uslovima isčezava oslonac ličnog identiteta, oslonca kao objektivne datosti. On sada postaje stvar diskursa, *jezičke igre*. Tako je napravljen prostor za svjesnu manipulaciju vlastitog doživljaja oslobođenog bilo kakvog unaprijed datog smisla i funkcije. Premda će se kazati kako je čovjek najzad oslobođen besmislenih metafizičkih autoriteta i kako napokon može slobodno djelati, upravo će u ovom spletu okolnosti do kraja doći izraz čovjekove egzistencijalne strepnje – osjećaja nepripadanja, iskorijenjenosti iz svijeta smisla i značenja – koji uslovljava mehanizme, fromovski rečeno, „bijega od slobode“. To će se pokazati kao idealno plodno tlo za bujanje društvenog konformizma, ali i birokratije – budući da daju, kakav-takav, smisao, odnosno, okvir orijentacije i identiteta.

Faktor (pseudo)religijske svijesti modernog čovjeka

Kada se čovjek ubacio u silnu mrežu pravila i propisa, pričinio je sebi iluziju povezanosti i smislenosti svijeta. Iza svih tih pravila postojao je neko Drugi, kojem su se oni dugovali i čiji su izraz bili. Alexander (2013) će reći da je birokratija najočitiji prikaz te institucionalne manifestacije „druge strane“ apstrahovanog duha. Osnov za uspjeh takvom podčinjavanju leži u dugom razvoju religioznog osjećaja kod ljudi. Nekoć su božanstva posmatrana kao znane ličnosti koje aktivno djeluju u svijetu – npr. antička Grčka i Rim – zatim se monoteizmom religija simplificirala i apstrahovala (Alexander, 2013), a takva distancija uslovlila je pojavu asketicizma – za koju će Alexander (2013) reći da je osnovni uzrok racionalizacije religijskog života. Sa reformacijom, koju smo nedavno spominjali, asketizam je okrenut ovom svijetu, da bi se postiglo spasenje potrebno je bilo organizirati svijet i svoj život u skladu s Božijom riječi. Upravo u ovome će Weber (prema Ritzer, 2009) vidjeti izvoriste duha kapitalizma, naime, u puritanskom moralu i uspjehu na ovom svijetu kao znaku spasenja na drugom. Međutim, razvojem nauke i filozofije prosvjetiteljstva značaj religije još više opada. To dovodi do preživljavanja svojevrsnog modernog asketicizma, ali bez religijskog sadržaja. „Kada kalkulišuća i asketska svijest dominira svijetom bez utemeljenja u metafiziku, rezultat je osjećaj besmisla“ (Alexander, 2013, str. 36). Upravo će se u ovome tražiti objašnjenje činjenice da su ljudi tako skloni potčinjavati se institucijama, Naciji, birokratiji itd. Upravo ovo je temelj razumijevanja njihove sve veće snage.

culturally constructed knowledge. Equally, the concept of the universal—whether a biological universal about human nature; or an ethical universal, such as equal rights, freedoms, and opportunities for all individuals regardless of class, race, gender, or sexuality—is, at best, naïve. At worst, it is merely another exercise in powerknowledge, an attempt to enforce dominant discourses on everybody.“

„Weber je vjerovao da je taj ovosvjetski asketicizam omogućio ovladavanje svijetom, ali i drugim ljudima. Depersonalizacija i samodisciplina je promovisala autonomiju, dijelom zato što je dopustila akteru distancu od emocionalne ovisnosti. Ali ovim odbijanjem potreba sopstvene ovisnosti zahtijeva odbijanje i potreba drugih. Kapacitet da od sebe napravimo alat, omogućio je depersonalizaciju i objektivizaciju drugih. Dominacija je mogla biti okrutna samo kada se lična i idiosinkratična svojstva drugog eliminiraju.“⁵ (Alexander, 2013, str. 39)

Tako će slično i Horkheimer (2004) reći da dominacija prirode uključuje i dominaciju nad čovjekom, koji zato mora potisnuti sopstvenu prirodu.

Ovaj historijski osvrt predstavlja osnov za razumijevanje onoga što je rađanje mekdonaldiziranog društva u uslovima dominacije subjektivnog, instrumentalnog uma. Autor se nada da je iz priloženog postalo jasno zašto svjedočimo stvaranju mekdonaldiziranog društva u vremenu u kojem se ono javlja i šta ono zapravo znači.

Preteča mekdonaldiziranog društva I: Racionalnost zapada

Sa prikazom historijske pozadine rađanja mekdonaldiziranog društva, u kristaliziranom vidu ćemo prikazati šta su to dvije osnovne preteče mekdonaldiziranog društva, čije će razumijevanje, nadamo se, biti olakšano prethodnim historijskim pregledom.

Preteča mekdonaldizacije društva jeste povećana racionalnost Zapada i njoj popratna pojava birokratije. Racionalnost zapada je zapravo produkt sve veće naučne specijalizacije i tehničke diferencijacije – produkt rada ljudskog uma u nastojanju povećanja efikasnosti i produktivnosti (Freund, 1968). Freund (1986) će također skrenuti pažnju na to da sve veća racionalnost ne povlači za sobom razumnost i progres – što je svakako vidljivo ako sagledamo presudne događaje moderne historije. Ona je ustvari nusprodukt ljudske aktivnosti u čijoj pozadini se nalazi želja za ovladavanjem i kontrolom svijeta, a nikako metafizička sila koja upravlja tokovima historije.

Bitno za razumijevanje racionalizacije zapada jeste položaj i uloga protestantizma. Weber (1989) je u *Protestantskoj etici i duhu kapitalizma*

5 „Weber believed that this-worldly asceticism made it possible not only to master the world but to master other human beings. Depersonalization and self-discipline promoted autonomy, in part because they allowed actors distance from emotional dependency. But this rejection of one's own dependency needs forced one to reject the needs of others as well. The capacity to make a "tool" out of oneself, therefore, also allowed one to depersonalize and objectify others. Domination could become ruthless only when the personal and idiosyncratic qualities of the other were eliminated.“

detaljno obradio vezu protestantske etike i rađanja modernog kapitalizma. Centralna tačka te analize bila je ideja poziva. Naime, prilikom prijevoda biblije, Luter je iskoristio tu riječ te je zacementirao njeno razumijevanje kao Bogom dane dužnosti. Posljedica ovoga je bila totalno drugačija konceptualizacija asketicizma – višeg oblika bogoslužjenja – koja se tako razlikovala od katoličkog poimanja asketicizma. Katolička askeza se ispoljavala u izoliranom bogoslužjenju bez doticaja s vanjskim svijetom i fizičkim poslovima, međutim, kod protestanata, ta askeza je poprimila oblik svjetovnog rada kao izraza ljubavi prema bližnjima. Unutar kalvinizma ova dimenzija života ima bitan značaj i, dakako, odlučujući uticaj na razvoj *duha kapitalizma*. Naime, kalvinisti vjeruju u predestinaciju, odnosno, vjeruju da je sve već određeno – kako će ko živjeti, ko će u raj, a ko u pakao itd. Ovo implicira značaj ovosvjetovnog uspjeha kao znaka pozitivnog ishoda života. To je uslovalo krajnju racionalizaciju života u svrhe maksimiziranja materijalnog uspjeha. „Ali je kalvinizam u toku svojeg razvitka dodao tome [askezi] nešto pozitivno: misao nužnosti potvrđivanja vjere u pozivnom životu“ (Weber, 1989, str. 106). To je značilo da je asketski način života bio nužan u dokazivanju svoje vrijednosti pred Bogom, a sadržaj i ishodište tog života je bilo orijentirano na ovosvjetovni rad i zaradu. Tako se temelj bogoslužjenja kod protestanata više nije iscrpljivao u obredima orijentiranih ka onosvjetovnom, kao izraz odlučnog stava odbijanja materijalnog, pokvarenog svijeta u nadi za Drugim. Naprotiv, rad kao poziv je bio zaodijenut velom religioznosti te je, nekoć prezrena, želja za bogatstvom iz čisto svjetovnih razloga, dobila metafizičku afirmaciju i tako postala etičkim temeljem života. Ako je ovosvjetovni rad u svrhe ovosvjetovnog dobra bio prezren, sada je taj isti rad, ali sa religijskim intencijama ka onostranosti, neophodan uslov spasenja. Međutim, uspjeh u poslu iziskivao je dobru organizaciju i pametno poslovanje. To nije moglo doći bez racionalne organizacije ciljeva i sredstava rada. Tako shvaćen, rad je nužno morao raskinuti sa tradicionalizmom i njegovim insistiranjem na umjerenosti i skromnosti. Više tradicija nije mogla nametati svoje ciljeve i sredstva njihovog dostizanja. Kako je neefikasnost poštivanja tradicionalnih vrijednosti u odabiru sredstava i ispunjenju ciljeva postala uočljiva, sada je povjerenje u tome prepušteno racionalnom promišljanju i kalkulacijama koristi. Već ovdje vidimo naznake subjektivnog, instrumentalnog uma, koji će se baviti isključivo matematičkom računicom i utilitarnim kalkulusom, što će uostalom Horkheimer detaljno obraditi u svojoj kultnoj knjizi *Pomračenje uma*.

Birokratija se, s druge strane, uzima danas kao paradigma te racionalnosti. „Birokratija je visokorazvijena organizacija, sastavljena od hijerarhijski ustrojenih ureda“ (Ritzer, 1999). U takvom jednom sistemu, svaki član ima svoje zadatke i odgovornosti, koje mora poštovati u skladu s pravilima i

propisima. Osnovna karakteristika birokratije jeste njena bezličnost, a njen temelj počiva na racionalizovanom društvu, koje je ishod tzv. ciljno-racionalnog djelovanja (Ricer, 2009). To je vrsta djelovanja gdje se nastoji postići određeni cilj biranjem najboljih mogućih sredstava, bez obzira na vrijednosni sistem pojedinca ili društva.

„Kada je jednom potpuno uspostavljena, birokratija spada u društvene strukture koje je najteže razoriti...Onde gde je birokratizacija uprave jednom potpuno sprovedena, stvoren je jedan oblik odnosa vlasti koji je praktično nesalomljiv.“ (Weber, citirano prema Đurić, 1964, str. 365).

Birokratija je utoliko značajnija ukoliko se ima u vidu demografski rast i povećanje protoka roba i ljudi. Premda će se afirmirati pozitivni efekti birokratije – kao najracionalnijeg načina organiziranja ljudskih aktivnosti – ipak će se težište kritike staviti na njen potencijal gušenja individualnih sloboda i zarobljavanja individua u „gvozdeni kavez“ unutar kojeg će se negirati osnovna ljudskost.

Preteča mekdonaldiziranog društva II: Pomračenje uma

Naša moderna civilizacija svjedoči dominaciju subjektivnog spram objektivnog uma. Ali šta su to subjektivni i objektivni um? Objektivni um (razum) se odnosi na postojanje objektivnog, od ljudskih mišljenja i emocija neovisnog, uma, razuma, principa, zakona, koji postoji u svijetu i koji određuje odnose u prirodi i društvu. Karakter takvih zakona je nužan. Svrha ljudskog, subjektivnog uma, jeste da se prilagodi objektivnom. Razlog za to je to što on pruža ciljeve koji su poželjni po sebi, govori o tome kakva je budućnost čovječanstva, i kako doći do njih. Konceptija objektivnog uma je vladala dugo vremena kroz historiju; filozofski sistemi Platona i Aristotela, skolastika, sistemi klasičnog njemačkog idealizma itd. upravo su sadržavali viziju Uma kao principa stvarnosti. S druge strane, subjektivni um se tiče isključivo kalkulacije koristi i vjerovatnoće; tiče se zapravo ciljeva i sredstava – bez obzira da li su oni poželjni po sebi ili ne – ideja da je neki cilj vrijedan po sebi nema apsolutno nikakve težine subjektivnom umu (Horkheimer, 2004). Činjenica je da su obje koncepcije razuma paralelno postojale čitavom historijom, međutim jedna je uvijek imala primat spram druge. Kriza je prema Horkheimeru (2004) počela kada je postalo nemoguće zamisliti takvu jednu objektivnost – objektivnost koja je razumom dokaziva, samoevidentna i nužna. Da ova posljedica nema dodatnih implikacija i da je osnovni problem situiran samo u intelektualnu domenu ljudske aktivnosti – ne bi bilo problema, međutim, ako znamo da je pozivanje na bilo kakvu objektivnost uzaludno, kako ćemo zadržati moć svih moralnih koncepata – koji se posmatraju kao

logični, samoevidentni (ne ubij, ne ukradi, ne varaj itd.) – kao i svih ostalih koncepcija koji svoju moć crpe upravo iz njihove prinudne moći i izvanjskog utemeljenja? Primat subjektivnog razuma prijeti da poljulja temelje same ljudskosti kao takve. „Što više koncept razuma slabi, to lakše postaje podložniji ideološkoj manipulaciji i propagaciji čak i najočitijih laži“⁶ (Horkheimer, 2004, str. 17).

Razum, onako kako je prvobitno koncipiran, služio je ne samo da uspostavi vezu između ciljeva i sredstava, nego i da ih razumije, da ih odredi. Sada kada je koncepcija objektivnog principa ili načela funkcionisanja svijeta derogirana, ostaje pitanje kako odrediti koji su to ciljevi vrijedni traženja, kakav je to život vrijedan življenja. Odgovor je nesumnjivo da je to ono što donosi najviše koristi čovjeku, a najmanje boli i nelagode. To se sada može odrediti ne nivoom korespondencije subjektivnog razuma sa univerzalnim principom, Logosom itd., već utilitarnim kalkulusom pojedinca. Opadanjem vizije objektivnosti, čovjek postaje manje ovisan o apsolutnim standardima ponašanja – fokusira se sada na sopstvena. Ako su nekada čovjekove kalkulacije ciljeva i sredstava bile u korelaciji sa objektivnom istinom, sada, kada toga nema, čovjek reagira automatski, u skladu sa općim šablonima adaptacije (Horkheimer, 2004). Ekonomske i društvene sile su sada poprimile karakter nužnih, obavezujućih zakona kojima se pojedinac mora povinovati kako bi se očuvao. Kao krajnji ishod ovog procesa, kazat će Horkheimer (2004), imamo pražnjenje sopstva od bilo kakve supstancije osim želje da se sve transformiše u sredstva njegovog opstanka, ali i pražnjenje prirode i njeno degradiranje na nivo puke materije, čija je svrha jedino da bude dominirana. Onda kada čovjek u sebi ne vidi nikakvu višu svrhu i kvalitet, i onda kada čovjekovom percepcijom zavlada predodžba društveno-ekonomskih zakona kao nužnih za njegov opstanak, tada je spremno sve da se maksimalno podredi diktatima visoko-racionaliziranog društva i do kraja zaniječe sopstvenu ljudskost – sada ima smisla naziv *Pomračenje uma*. Upravo su ovo momenti koji stvaraju uslove za pojavu mekdonaldiziranog društva.

Ishod pomračenog uma u mekdonaldiziranom društvu i mogućnost optimizma

Vidjeli smo dosad kako su se kretala historijska dešavanja u svijetu i kako je dolazilo do velikih previranja u čovjekovom misli i društvu. Pokazali smo kakvu je ulogu imalo srednjovjekovlje i šta su dešavanja iz tog perioda

⁶ „The more the concept of reason becomes emasculated, the more easily it lends itself to ideological manipulation and to propagation of even the most blatant lies.“

omogućila da se razvije kasnije. Prosvjetiteljstvo, koje je slavilo trijumf uma, nije bilo ništa drugo nego povjerenje u mogućnost utopije. Takav polet čovjeka bio je zadojen željom da se ponovo ugniježdi. No, ovaj put nije bio spreman pristati na lične autoritete koji mu s visine govore ko je i šta treba da bude. Želio je sada on sam preuzeti sopstveno kormilo. Međutim, vidjeli smo kako su sva ta nastojanja kroz historiju ishodovala: od animizma, totemizma, politeizma do monoteizma, pa onda od apstraktnih univerzalnih principa (supstancije, monade, atomi) do univerzalnih fizikalnih zakona koje otkriva nauka i koje se razumijevaju umom; onda od vjere u ljudsku savršenost i neotuđiva prava, do totalne relativnosti ljudskog života oličenog u svjetskim ratovima, genocidima itd.; sve ovo su neke razvojne etape pokušaja čovjekovog samorazumijevanja na fonu raznih ideologija i sistema misli u kojima je čovjek stremio pronaći utočište i finalni, istinski, putokaz do nekog boljeg i smislenijeg života.

Pokazali smo kako je primat objektivnog uma, koji se oslanjao na univerzalne, nužne principe s kojima se subjektivni um trebao složiti, polako zamjenjivao subjektivni. On se bavio utilitarnim kalkulusom i efikasnošću. Takav prijelaz je svoj trag možda ponajviše ostavio na moralnom planu. Od morala vrline, božanske naredbe, prirodnog zakona, deontologije, utilitarizma, do kulturnog i moralnog relativizma, emotivizma i ekspresivizma, svi ovi oblici su ostavili traga na vokabular čovječanstva, ali, suštinski, i na njegov odnos spram samoga sebe. Međutim, koliko god moderni čovjek averziju pokazivao prema Onostranosti i ličnim autoritetima, ne možemo a da ne primjetimo funkcionisanje one temeljne težnje svakog čovjeka – koju je religija prva priznala i do kraja osvijestila – težnje za pripadanjem i svrhom koja nadilazi puki utilitarni kalkulus i čovjeka samog. Dokaz tome je uspjeh koji su totalitarni sistemi imali u prošlosti, ali i koncept nacije i patriotizma zbog kojeg su ljudi i živote davali. Racionalizacijom svijeta života sada stupa i birokratija kao raširena mreža propisa i pravila u kojoj se tačno zna pozicija i svrha svakog čovjeka. Ona obećava novčanu nagradu i priznanja – sve ono što nam treba za život. Ta veberovska paradigma racionalnosti svoju postojanost crpi iz arhaične težnje čovjeka da bude ukorijenjen u jaku mrežu pravila, propisa, sankcija, nagrada, priznanja, ciljeva itd. koji nisu tek produkt ljudskog domišljanja, već na neki način nametnuta mu izvana – upravo ono što je Dirken nazvao društvena činjenica.

McDonalds je kod Ritzera zapravo model modernog društva. A McDonalds nije ništa drugo do izuzetno razvijena birokratija. Opali značaj religije, ali i rapidno povećanje broja stanovnika dokazali su važnost i učinkovitost birokratije. Čak je i sam Ritzer (1999, str. 29) naveo brojne prednosti mekdonaldizacije, kao što su: veći broj roba i usluga koje stoje na raspolaganju stanovništvu, izvjesnost, brzina dolaženja do onoga što nam treba, mogućnost

nabavljanja povoljnih stvari itd. Međutim, koliko god da ima mjesta ovome, isto toliko, ako ne i više, ima mjesta i kritici. Implicitno uvjerenje da je kvalitet moguće prevesti u kvantitet učinilo je štetu kvalitetu kao takvom. Kao što smo vidjeli na primjeru obrazovanja, danas je dobar naučnik ne onaj koji svojim radom i djelom, na primjer, polaže temelj boljem razumijevanju izvjesnog aspekta stvarnosti, već onaj koji na svojoj strani ima broj: broj naučnih radova, broj knjiga, broj javnih nastupa, broj citiranja itd., bez obzira na sadržinu i doseg uvida. Isto tako, recimo, zdravstveni sistem pokazuje iste one naznake mekdonaldizacije o kojima smo dosad govorili. Ritzer (1999, str. 67) će zato savremenu medicinu nazvati „medicinom tekuće vrpce“. Već je prisutan zapanjujući broj primjera gdje se ljudska bića tretiraju kao komadi predmeta na traci koje treba ponovo sastaviti. Ritzer (1999) ovdje navodi primjer moskovskog instituta očne mikrohirurgije gdje pacijenti leže na traci koja se intervalno pokreće, a doktori imaju zadatak da u određenom vremenskom okviru obave svoj dio posla dok se traka nije ponovo pokrenula. Dakako da ovaj modus rada ne bi bio moguć da opšte pretpostavke društva nisu omogućavale tako nešto. Naime, zapadno društvo je poznato po veličanju slobodnog tržišta i važnosti lične inicijative. Međutim, doseg primjene ovih vrijednosti čini se da nema granicu. Ako moderni zapadni doktor, u prosječnoj profitnoj medicinskoj kompaniji, uvidi da pacijent možda i neće biti u stanju platiti za usluge liječenja ili dijagnostike, doktor ima puno pravo odbiti takvog pacijenta – čak i po cijenu njegovog života, budući da nije profitabilan.

Posljedice ove transformacije se već naziru, ali pitanje je koje će dimenzije poprimiti u budućnosti. Da li ćemo imati sve manje kvalitetnih ljudi, kvalitetne hrane, kvalitetnih interakcija i međuljudskog odnosa; da li ćemo svjedočiti mekdonaldizaciji samog života i smrti te ih tako potčiniti predmetom kalkulacija i trgovine – ostaje da se vidi. Mekdonaldizacija prijeti da cijelo čovječanstvo stavi u gvozdeni kavez u kojem će biti zanijekana osnovna ljudskost i u kojoj će priča o ljudskim vrijednostima i uzvišenim ciljevima biti podvrgnuta strogoj matematici i tehničkom ispitivanju, pa kad se pokaže da nije isplativa – zanemarit će se. Ovo je zapravo i sama suština naslova ovog rada: mekdonaldizirano društvo svojim totalizirajućim tendencijama stvara i drži ljudski um pomračenim, reproducirajući samo sebe i šireći svoju mrežu uticaja.

Ritzer je, za razliku od Webera, unekoliko optimističniji u pogledu krajnjeg ishoda racionalnost i mogućnosti njenog prevazilaženja. To odražava njegovo uvjerenje da je moguće smislenim radom i pritiskom na mekdonaldizirane strukture u pravcu smanjenja ili uklanjanja iracionalnih elemenata iz njihova djelovanja, olakšati njihovo, ali i naše, funkcionisanje, te tako rasteretiti barem jedan dio stvarnosti. Glavočić (2016) će tako u svom radu ispitati pretpostavke povratnog procesa racionalizacije i navest će primjere „de-

mekdonaldiziranih“ struktura – struktura koje su poznate po svojoj izrazitoj mekdonaldiziranosti. Na primjer, nasuprot visoko racionaliziranih turističkih aranžmana, Glavočić (2016) će prikazati *CouchSurfing*, koji se određuje kao projekat koji povezuje ljude koji traže i ljude koji nude besplatni smještaj, kao instancu koja odstupa od svih principa mekdonaldizacije: učinkovitosti, isplativosti, kontrole i predvidljivosti.

„Couchsurfing je [ovdje] prikazan kao ilustracija mogućnosti deracionalizacije jednog aspekta života. Iako broj turističkih paket-aranžmana vjerovatno višestruko prelazi broj ljudi koji putuju na ovaj način, stalan porast broja couchsurfera pokazuje da postoje načini na koje ljudi izbjegavaju racionalizaciju svakog područja života, preuzimajući na sebe rizik nepredvidljivosti i nedostatka kontrole“ (Glavočić, 2016, str. 82).

Iz ovog primjera je doista jasno da postoji potencijal prevladavanja racionalizirajućih tendencija mekdonaldiziranog društva, međutim ostaje pitanje, dakako psihološko, koliko su ljudi zaista spremni na otpor i promjenu. Nekada je ljudima lakše prihvatiti teret statusa quo, sve dotle dok su njihovi mehanizmi nošenja adekvatno upražnjavani – kakvi god oni bili, nego teret nesigurnosti usljed aktivnog nastojanja da se nešto promijeni. Ako postoji mogućnost da će pojedinčev aktivitet ugroziti okosnicu njegovog identiteta i pozicije u društvu, onda je razumljivo zašto pasivnost preuzima primat u njegovom životu. A upravo ta pasivnost je nerijetko glavno jelo mekdonaldizirajućih tendencija modernog društva – ona mu daje snagu.

I sam Ritzer, unatoč načelnom optimizmu, inklinira više pesimističkoj poziciji. Kako i sam kaže:

„Postoje načini suprotstavljanja mekdonaldizaciji. Ja, međutim, ne gajim mnogo nade u uspješnost takvih poduhvata pri zaustavljanju procesa, pa makar u njima sudjelovao veliki broj ljudi“ (Ritzer, 1999, str. 271).

On će tako predložiti aktivno suprotstavljanje najgorim tendencijama mekdonaldiziranog društva, kao i rad na izgradnji i njegovanju niša u kojima čovjek može pobjeći od hobotnice mekdonaldizacije. Premda je mekdonaldizacijski proces nazaustavljiv – moramo uzeti ono najbolje od njega bez da postanemo njegovi robovi (Ritzer, 1999).

Zaključak

Iz elaboracije dihotomije subjektivni/objektivni um i fenomena mekdonaldizacije društva može se uočiti njihova logička povezanost. Instrumentalni um porobljava čovjeka i tjera ga da se podredi ciljevima koji nisu njegovi istinski, već ishod dugog historijskog hoda od percepcije objektivnih principa, ka individualizmu oličenog u kalkulisanoj lične dobrobiti. Takva orijentacija uma ka efikasnosti, kalkulaciji koristi i

tehničkom uspjehu postavlja temelje za mekdonaldizirano društvo. Njegova izdržljivost se duguje sve većom mrežom propisa, procedura i formalnosti koje obezbijavaju „nesmetan“ tok stvari.

Međutim, to je iluzija: koliko god vjerovali toj pretpostavci i koliko god nam očigledna bila, moramo znati da što je više pravila i propisa koja regulišu procese, to je više prostora za kontradikcije i komplikovanja. To je upravo ono što Ritzer (1999) zove *iracionalnost racionalnosti*. Dominacija instrumentalnog (subjektivnog) uma podriiva moralno razmišljanje i mogućnost empatije. U takvim uslovima, doslovce, sve je dozvoljeno – sve dotle dok to odgovara onima koji imaju moć nametnuti svoj svjetonazor drugima i prikazati ga logičnim. To otvara prostor za manipulaciju, ratove i genocide. I ne samo da je to posrijedi, nego se i relativizira prevodeći ljudske žrtve u brojke koje, kao takve, nemaju nikakvu vrijednost. Zato će Ritzer (1999, str. 226) i reći da je „[d]ehumanizacija [je], dakako, ključna i najvažnija iracionalnost racionalnosti“.

Zarobiti čovjeka u gvozdeni kavez mekdonaldiziranog društva ne ostavlja mjesta ljudskoj kreativnosti i čovječnosti kao takvoj, nego ga upreže za ciljeve stalne reprodukcije postojećeg stanja. Ako je čovjek tek šaraf u jednoj velikoj mašini, kako onda očekivati istinsko buđenje i emancipaciju? Kako očekivati buđenje i emancipaciju kada mu mekdonaldizirano društvo nudi lažne alternative zadovoljenja vlastitih potreba, ugnjiježđenih u konzumerizam i kulturnu industriju, stvarajući iluziju da je čovjek biće slobode koji može sopstveni život urediti kako želi? Premda je dugoročna opstojnost mekdonaldiziranog društva sve izvjesnija, ipak se ne smijemo slijepo prepustiti njezinim tendencijama. Neophodan je aktivan rad, prije svega, na osviješćivanju onih pretpostavki koje tvore podlogu mekdonaldiziranog društva, a onda i konkretna aktivnost prema razvijanju takvih modusa egzistencije koji neće biti na tragu konformizma i prešutnog prihvatanja postojeće stvarnosti, već na tragu mudrog otpora i, onoga što Ritzer (1999) predlaže, uzimanja onog najboljeg iz takvog društva bez da postanemo njegovi robovi.

Literatura

1. Alexander, C., J. (2013). *The Dark Side of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
2. Bošnjak, B. (1983). *Od Aristotela do renesanse*. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske.
3. Freund, J. (1968). *The Sociology of Max Weber*. New York: Vintage Books.
4. Gidens, A. (1998). *Posljedice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
5. Glavočić, T. (2016). 'Mogućnost povratnog procesa racionalizacije', *Diskrepancija*, 14(20/21), str. 74-89. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/175041> (Datum pristupa: 11.02.2025.)
6. Guenon, R., (2005). *Kriza modernog svijeta*. Zagreb: Fabula nova.
7. Horkheimer, M. (2004). *Eclipse of Reason*. New York: Oxford University Press.
8. Horkheimer, M., Adorno, T. (1989). *Dijalektika prosvjetiteljstva: filozofijski fragmenti*. 2. izd. Sarajevo: Veselin Masleša.
9. Jaspers, K. (1965). „The Axial Period“ U: *The Origin and Goal of History*. Massachusetts: Yale University Press.
10. Kalin, B., (1973). *Povijest filozofije*. Zagreb: Školska knjiga.
11. Lachman, G. (2017). *Lost Knowledge of the Imagination*. Edinburgh: Floris Books.
12. Pluckrose, H., Lindsay, J. (2020). *Cynical Theories: how activist scholarship made everything about race, gender, and identity-and why this harms everybody*. Durham: Pitchstone Publishing.
13. Ricer, Dž. (2009). *Savremena sociološka teorije i njeni klasični koreni*. Beograd: Glasnik.
14. Ritzer, G. (1999). *Mekdonaldizacija društva*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
15. Schmitt, A. (2012). *Modernity and Plato: Two Paradigms of Rationality*. New York: Camden House.
16. Touraine, A. (2007). *Kritika modernosti*. Zagreb: Politička kultura.
17. Ulrih, B. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
18. Weber, M. (1964). „Prevodi iz Weberovog dela“. U: Đurić, M.: *Sociologija Maxa Webera*. Zagreb: Matica hrvatska.
19. Weber, M. (1989). *Protestantska etika i duh kapitalizma*. 2. izd. Sarajevo: Veselin Masleša.
20. Windelband, W. (1978). *Povijest filozofije*. 2. izd. Zagreb: Naprijed.